

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.17>

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМНИХ АСПЕКТІВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЄС

Єрмолаєва Т.В.,
*кандидат юридичних наук,
доцентка кафедри екологічного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

Кузуб О.О.,
*студент 4 курсу факультету прокуратури,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

Козьміна Ю.Г.,
*студентка 4 курсу факультету прокуратури,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

Єрмолаєва Т.В., Кузуб О.О., Козьміна Ю.Г. До питання щодо вирішення проблемних аспектів правового регулювання управління відходами в контексті адаптації екологічного законодавства України до ЄС.

У статті визначено сучасний стан правового регулювання управління відходами в Україні у порівнянні з законодавством Європейського Союзу. Також зазначається, що тільки завдяки співпраці держав можливе вирішення проблем, пов'язаних із накопиченням відходів, оскільки, якщо не впроваджувати заходи по боротьбі з цим явищем, то слід очікувати значне погіршення якості довкілля та загрозу життю і здоров'я населення. У роботі глибоко проаналізовано поняття «відходи» як на науково-теоретичному, так і на законодавчому рівні. Здійснено ґрунтовне порівняння визначень цього терміну, що містяться у різноманітних нормативно-правових актах України. На основі узагальнення наукових підходів автори пропонують більш комплексне тлумачення поняття «відходи».

Центральне місце у дослідженні займає детальний порівняльний аналіз законодавства України та ЄС у сфері управління відходами. Зокрема, проаналізовано підходи до регулювання статусу побічних продуктів, впровадження розширеної відповідальності виробника, поводження з небезпечними відходами, а також щодо принципу ієрархії управління відходами. Розкрито як спільні риси, так і істотні відмінності у нормативно-правовому регулюванні цих ключових аспектів. Окрім цього, досліджено питання планування управління відходами, зокрема підходи до територіального планування та встановлення термінів і процедур перегляду відповідних планів.

У статті пропонується низка практичних рекомендацій щодо шляхів удосконалення правового регулювання управління відходами в Україні. Серед них - проведення активної просвітницької роботи серед населення, розширення інфраструктури управління відходами, більш широке застосування перших чотирьох елементів ієрархії управління відходами, залучення органів місцевого самоврядування до розробки місцевих стратегій, впровадження кращих практик країн ЄС, а також створення сприятливих умов для інвестицій у екологічні технології. Автори доходять висновку, що попри значне зближення українського законодавства з європейськими стандартами, воно все ще має певні національні особливості та проблемні аспекти, які потребують подальшого вирішення.

Ключові слова: навколишнє природне середовище, відходи, побічні продукти, розширена відповідальність виробника, небезпечні відходи, управління відходами, адаптація екологічного законодавства до ЄС.

Yermolayeva T.V., Kuzub O.O., Kozmina Y.G. To the question regarding the solution of problem aspects of legal regulation of waste management in the context of the adaptation of environmental legislation of Ukraine to the EU.

The article analyzes the current state of legal regulation of waste management in Ukraine in comparison with the legislation of the European Union. It is also noted that only through cooperation between states can the problems associated with the accumulation of waste be solved, since if measures are not implemented to combat this phenomenon, a significant deterioration in the quality of the environment and a threat to the life and health of the population should be expected. The work deeply analyzes the concept of «waste» both at the scientific-theoretical and legislative levels. A thorough comparison of the definitions of this term contained in various normative legal acts of Ukraine is carried out. Based on the generalization of scientific approaches, the authors propose his own, more comprehensive interpretation of the concept of «waste».

The central place in the study is occupied by a detailed comparative analysis of the legislation of Ukraine and the EU in the field of waste management. In particular, the approaches to regulating the status of by-products, the introduction of extended producer responsibility, the management of hazardous waste, as well as the principle of the waste management hierarchy are analyzed. Both common features and significant differences in the legal regulation of these key aspects are revealed. In addition, the study also analyzes the issues of waste management planning, in particular approaches to territorial planning and the establishment of terms and procedures for reviewing plans.

The articles propose a number of practical recommendations for ways to improve the legal regulation of waste management in Ukraine. Among them are conducting active educational work among the population, expanding the infrastructure for waste management, wider application of the first four elements of the waste management hierarchy, involvement of local governments in the development of local strategies, implementation of best practices of EU countries, as well as creating favorable conditions for investments in environmental technologies. The authors conclude that despite the significant convergence of Ukrainian legislation with European standards, it still has certain national features and problematic aspects that require further resolution.

Key words: natural environment, waste, by-products, extended producer responsibility, hazardous waste, waste management, adaptation of environmental legislation to the EU.

*«Людина не стане господарем природи,
поки вона не стане господарем для самого себе»
Георг Гегель*

Постановка проблеми. 23 червня 2022 року Україна набула статус держави-кандидатки на вступ до ЄС, відтоді розпочато процес значних змін в національному законодавстві, в тому числі й екологічному. Стрижнем цих змін є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2014 року, в статті 361 якої чітко зазначається, що таке співробітництво має на меті захист, збереження, відтворення та поліпшення якості навколишнього середовища, захист громадського життя, раціональне і розсудливе використання природних ресурсів й заохочення заходів на міжнародному рівні, що спрямовані на вирішення регіональних та глобальних проблем навколишнього середовища, *inter alia*, в тому числі це стосується й управління відходами і ресурсами, проблемні аспекти якого будемо розкривати в даній статті [1]. Стає зрозумілим, що тільки завдяки співпраці держав можливе вирішення проблем, пов'язаних із накопиченням відходів, оскільки, якщо не впроваджувати заходи по боротьбі з цим явищем, то слід очікувати значне погіршення якості довкілля та загрозу життю і здоров'я населення. Так, як зазначив К.В. Книжник, у процесі розкладання відходів утворюються бактерії, віруси, карбонові кислоти, грибки, спирти, ефіри та альдегіди, які, в свою чергу, прямо загрожують живим організмам та істотно погіршують якість життя людства шляхом негативного впливу на навколишнє середовище. А отже, дана проблема є спільною для всього світу, а тому кожна країна повинна вжити всі зусилля з метою розв'язку пи-

тання щодо утилізації та переробки відходів [2, с. 610]. Найголовніше завдання державної політики з питання управління відходами – якомога максимально зменшити негативний вплив речовин і матеріалів на здоров'я людини та навколишнє природне середовище. Саме тому Україна обрала шлях вирішення цієї проблематики шляхом адаптації екологічного законодавства до ЄС в сфері управління відходами, оскільки їх досвід є більш корисним та ефективним. На підставі статті 363 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, поступове наближення законодавства України до права та політики ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища здійснюється відповідно до Додатка ХХХ до цієї Угоди [1]. Саме тому повинні бути вжиті певні заходи у сфері управління відходами та ресурсами, що передбачає, зокрема повну адаптацію Директиви ЄС № 2008/98/ЄС «Про відходи». Проте, слід зазначити, що Україна вже робить перші шляхи щодо вирішення цієї проблематики. Порівняно нещодавно було прийнято Закон України «Про управління відходами» від 20 червня 2022 року, який з огляду на його зміст здається прогресивним, але не повністю вирішує проблеми, що стосується адаптації екологічного законодавства в сфері управління відходами до ЄС.-

Стан опрацювання. Наукову основу даної статті складають норми українського та європейського законодавства, а також дослідження вітчизняних вчених у галузі екологічного права. Так, у наукових працях Книжника К.В., Бруснецева Т.В., Корольова Н.С., Німець Н.М., Цапко Н.С., Гетьмана А.П., Максименцева Н.О., Горлицького Б.О., Антонова Т.Л., Бобкова А.Г., Проневича О.С., Кідалова С.О., Семенця Р.Ю. наголошується на проблематиці щодо управління відходами в нашій країні та пропонуються шляхи їх усунення шляхом адаптації екологічного законодавства України до ЄС з урахуванням ефективного європейського підходу. Саме тому, тільки за допомогою корисного досвіду країн ЄС й можливе вирішення, наявних в нашій країні проблемних аспектів щодо правового регулювання управління відходами.

Мета статті полягає в оцінці щодо якості та повноти адаптації екологічного законодавства України до європейської ідеї управління відходами, що закріплена в Директиві ЄС № 2008/98/ЄС про відходи, а також, власне, у знаходженні шляхів вирішення щодо проблемних аспектів правового регулювання з цього питання.

Виклад основного матеріалу. Доречно було б почати з того, що питання управління відходами в Україні досі є однією із невирішених правових проблем екологічного законодавства, яка потребує негайного вирішення. Це власне проявляється в тому, що в нашій країні утворюється щорічно до 500 млн. тон відходів, які виникають від первинного (76%) та вторинного виробництва (18%), сільського господарства (2%), також ще 2% складають побутові відходи, яких щорічно утворюється 12 млн. тон [3, с. 3]. Ще одним підтвердженням того, що в нас простежуються явні проблемні аспекти щодо управління відходами є власне міжнародний список «50 найбільших сміттєзвалищ світу», що був складений Програмою ООН з навколишнього середовища у 2010 році, в якому він відзначив два таких звалища в Європі: в Сербії та Україні [4, с. 16]. На підставі цієї інформації, в черговий раз переконаємося в тому, що в нашій країні ця проблема не є новою, але потребує негайного вирішення. Згідно із статтею 50 Конституції України, саме держава повинна брати на себе обов'язок гарантувати право кожного на безпечне для життя та здоров'я довкілля. Це зумовлено тим, що людина може реалізувати свої можливості та гідно жити тільки в безпечному середовищі [5]. Інакше кажучи, саме держава, в першу чергу, повинна бути зацікавленою у найшвидшому знаходженні ефективних шляхів вирішення цієї проблеми, як на національному, так і міжнародному рівні. Оскільки, якщо її далі ігнорувати, то такі статичні показники, які зазначені вище, призведуть до значного поглиблення екологічної кризи й погіршення соціально-економічної ситуації. Тому, держави повинні комунікувати між собою та знаходити спільні шляхи вирішення щодо проблем управління відходами. Особливо, це стосується України, яка порівняно нещодавно отримала статус держави-кандидатки на вступ до ЄС, який на практиці застосовує більш дієві механізми вирішення цієї проблеми. Інакше кажучи, саме досвід європейських країн, сподіваємося допоможе вирішити, наявні в нашій державі проблеми щодо управління відходами. Як влучно зазначає А.П. Гетьман: прагнення України до зближення екологічного законодавства з нормами ЄС обумовлено саме «європейським вибором» нашої країни [6, с. 32]. Проте, для цього знову ж таки потрібно повністю адаптувати екологічне законодавство України до стандартів ЄС, що втілено у його Директивах. Перш ніж почати аналізувати сучасний стан правового регулювання управління відходами в Україні, почнемо з самого визначення поняття «відходи», як на науково-теоретичному, так і на законодавчому рівні.

Доречно буде почати розгляд поняття «відходи» саме з науково-теоретичного погляду, оскільки це надасть нам змогу більш повністю розглянути його з різних сторін та зрозуміти його специфіку. Наприклад, Н.О. Максименцова розглядає останні в трьох аспектах, а саме: 1) з огляду на економічні ознаки - як ресурс для інших видів виробництва; 2) з точки зору їх фізичних властивостей - як будь-які матеріали, речовини чи предмети, що виникають внаслідок діяльності людини; 3) з підходу їх екологічних властивостей - як негативний фактор впливу на навколишнє природне середовище в процесі їх утворення та використання, або поводження з ними [7, с. 149-150]. Дана позиція є слушною, оскільки вона чітко відображає різні специфічні риси поняття «відходи», але розглянемо й інші думки науковців та спробуємо сформулювати власне бачення з цього приводу. Так, в свою чергу, Б.О. Горлицький визначає «відходи» як матеріали, речовини і устаткування, які внаслідок техногенних аварій або стихійних лих були забруднені в небезпечних концентраціях токсичними компонентами, що зробило їх небезпечними та непридатними для використання [8, с. 22]. Такий підхід здається більш вузьким, оскільки, відходи можуть виникати не тільки внаслідок техногенних аварій чи стихійних лих, а просто внаслідок діяльності людини, тобто мова йде про побутові, промислові, медичні та інші відходи. Не менш цікавою є позиція Т.Л. Антонова, який розглядає «відходи» як результати людської діяльності та продукти діяльності підприємств, інших живих організмів, що знаходяться у непридатному для подальшого використання стані і можуть бути застосовані лише в якості вторинної сировини через часткову чи повну втрату фізико-хімічних властивостей [9, с. 80-81]. Цей підхід, щодо правової категорії відходів, також є доволі вдалим, оскільки він лаконічно відображає всі характерні риси досліджуваного об'єкта правового регулювання.

Отже, з огляду на вище зазначені підходи спробуємо сформулювати власну позицію з цього питання. Так, під «відходами» пропонуємо розуміти будь-які речовини, матеріали, предмети, що виникли внаслідок будь-якої діяльності людини, функціонування інших живих організмів, техногенних аварій або стихійних лих, які частково або повністю втратили свої споживчі властивості і не можуть в подальшому бути використанні, при цьому власник яких повинен вжити всі заходи щодо запобіганню їх утворення чи в разі, якщо вони вже утворилися, позбутися шляхом переробки, утилізації або видалення у порядку, передбаченим чинним законодавством.

Що стосується законодавчого визначення поняття «відходи», то воно зазначено в різних нормативно-правових актах, але всі вони різні, що свідчить про відсутність єдиного підходу. Так, в нещодавно прийнятому Законі України «Про управління відходами» від 20 червня 2022 року у п. 7 статті 1 «відходи» визначаються як будь-які матеріали, предмети та речовини, яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися [10]. Дане поняття чітко узгоджується та відтворює визначення, яке міститься у статті 2 Директиви № 2008/98/ЄС про відходи [11].

В статті 1 Законі України «Про альтернативні види палива» від 14 січня 2000 року «відходи» визначаються як шлаки та відходи сільського господарства, промисловості, комунальних та інших підприємств, які можуть бути сировиною або джерелом для виробництва чи видобутку альтернативних видів палива [12]. Недоліком цього визначення є те, що тут мова йде лише про виробничі відходи, забуваючи при цьому про побутові та інші відходи, які виникають внаслідок життєдіяльності людини. Проте, незважаючи на це, позитивним моментом такого підходу є те, що законодавець розглядає дане поняття як вторинний матеріал, який може бути повторно використаний в господарській діяльності у вигляді енергетичного і матеріально-сировинного ресурсу.

Державний класифікатор відходів України ДК 005-1996, містить два підходи щодо їх визначення. Так, відповідно до першого підходу «відходи» представляють собою будь-які предмети та речовини, що утворюються у процесі життєдіяльності та виробництва людини, внаслідок природних чи техногенних катастроф, які не мають за місцем утворення свого подальшого призначення та підлягають переробці чи видаленню задля повторного їх залучення у господарську діяльність як енергетичних і матеріально-сировинних ресурсів чи задля забезпечення захисту навколишнього середовища і здоров'я людей, а також послуги, пов'язані з відходами. Згідно з другим підходом останні представляють собою будь-які матеріали, речовини і предмети, які виникають внаслідок людської діяльності і не мають подальшого використання за місцем виявлення чи утворення та яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом видалення чи утилізації [13]. З цих правових положень, на перший погляд може скластися думка, що перше визначення є більш розкритим та деталізованим через те, що в ньому зазначається, що відходи можуть утворюватися внаслідок техногенних та природних катастроф, а також вказується мета переробки чи

видалення, яка полягає у повторному їх залученні у господарську діяльність як енергетичних і матеріально-сировинних ресурсів або задля забезпечення захисту навколишнього середовища і здоров'я людей. Проте, як чітко зазначає А.Г. Бобкова, таке визначення суперечить положення сучасного законодавства у сфері управління відходами в трьох моментах, а саме: у змістовному, який полягає в тому, що сфера, яка виступає джерелом утворення відходів, розширюється внаслідок природних та техногенних катастроф; термінологічному, який проявляється в тому, що замість поняття «споживання» застосовується термін «життєдіяльність людини»; логічному, що простежується в тому, що такі цілі як забезпечення здоров'я людей і навколишнього середовища від шкідливого впливу відходів та їх повторне використання в господарській діяльності виступають як взаємодоповнюючі елементи відносно один одного, внаслідок чого, вони не є взаємовиключними [14, с. 457-458]. Другий же підхід визначення поняття «відходи» частково відповідає тому, що міститься в Законі України «Про управління відходами» від 20 червня 2022 року, але недоліком є те, що в ньому не враховується принцип ієрархії управління відходами, а йдеться тільки про два шляхи позбавлення, а саме про утилізацію чи видалення, що, в свою чергу, суперечить Директиві № 2008/98/ЄС про відходи.

Отже, з огляду на вищезазначене, по-перше, слід відмітити те, що в законодавстві України відсутній єдиний підхід щодо визначення поняття «відходи», що створює труднощі в правильному застосуванні правових норм з цього питання, а, по-друге, тільки в Законі України «Про управління відходами» простежується підхід, який втілений в європейському законодавстві. Виникає таке логічне питання, що ж собою, представляє цей підхід і в чому його специфіка.

У з'ясуванні цього питання нам допоможе саме порівняльно-правовий аналіз законодавства Європейського Союзу та України у сфері управління відходами, що дозволить виявити як прогресивні шляхи, так і відмінності у правовому регулюванні цієї сфери. В свою чергу, такий аналіз має ключове значення в контексті реалізації євроінтеграційних прагнень України та необхідності адаптації національного законодавства до вимог ЄС, оскільки тільки за допомогою саме детального вивчення механізмів імплементації європейських директив у чинне національне законодавство й можливе забезпечення ефективного впровадження європейських стандартів та принципів у сфері управління відходами. Тобто, як влучно зазначає О. С. Проневич, процес адаптації національного законодавства полягає в тому, щоб створити нормативну основу для такої діяльності, що полягає у підписанні відповідного міжнародного договору, який передбачає розробку певного комплексу заходів щодо узгодження положень і актів чинного українського законодавства до європейського шляхом пристосування, зближення, призвичаєння, досягнення відповідності як у цілому, так і в регулюванні окремих сфер суспільних правовідносин [15, с. 28]. Як вже зазначалось, першим прогресивним кроком нашої країни на шляху цього стало прийняття Закону України «Про управління відходами», який, в свою чергу, заклав фундаментальні засади для модернізації всієї системи управління відходами відповідно до вимог ЄС. Так, якщо дивитись на європейське законодавство, можемо сказати, що воно має досить унікальну модель секторального регулювання у сфері управління відходами, яка характеризується комплексним підходом до регулювання специфічних потоків відходів, включаючи батарейки та акумулятори, транспортні засоби, електронне та електричне обладнання, упаковку, небезпечні речовини та органічні забруднювачі. Особливістю секторальної моделі є її ієрархічна структура, де кожна директива чи регламент відповідає за конкретний сектор управління відходами, при цьому зберігаючи загальну узгодженість та взаємодоповнюваність. Наприклад, Директива 2006/66/ЄС встановлює специфічні вимоги щодо поводження з батарейками та акумуляторами, тоді як Директива 2012/19/ЄС регулює питання електронних відходів. Така структура дозволяє враховувати особливості кожного типу відходів та застосовувати найбільш ефективні методи їх утилізації та переробки.

Крім того, європейське законодавство у сфері управління відходами представлене широким спектром нормативно-правових актів, які охоплюють різні аспекти управління відходами. До ключових документів можна віднести: 1) Директива 2006/66/ЄС про батарейки і акумулятори та відпрацьовані батарейки і акумулятори; 2) Директива 2000/53/ЄС про транспортні засоби, що вийшли з експлуатації; Директива 94/62/ЄС про упаковку та відходи упаковки; 3) Директива 96/59/ЄС про видалення поліхлорованих біфенілів і поліхлорованих терфенілів; 4) Директива 2011/65/ЄС про обмеження використання певних небезпечних речовин в електричному та електронному обладнанні; 5) Директива 2012/19/ЄС про відходи електричного та електронного обладнання; 6) Регламент (ЄС) 2019/1021 про стійкі органічні забруднювачі; 7) Директива 86/278/

ЄС про охорону навколишнього середовища, зокрема ґрунтів, у разі використання в сільському господарстві осадів стічних вод; 8) Регламент (ЄС) № 1013/2006 про перевезення відходів; 9) Директива 2008/98/ЄС про відходи.

Внаслідок цього, в черговий раз переконуємось в тому, що Україна, будучи потенційним членом ЄС, має приділити особливу увагу вивченню та імплементації секторального підходу Європейського Союзу до управління відходами. Тому доцільним й буде провести порівняльний аналіз між Законом України «Про управління відходами» та Директивою 2008/98/ЄС про відходи в декількох етапах.

Першим етапом у проведенні порівняльного аналізу законодавства у сфері управління відходами є детальне вивчення термінологічних визначень, які лежать в основі регулювання цієї сфери. Так, зіставлення базових понять, наведених у Законі України «Про управління відходами» та Директиві 2008/98/ЄС, дає можливість виявити як ключові збіги, так і певні розбіжності у трактуванні термінів. Аналіз показує, що в обох документах використовується схожий понятійний апарат, що свідчить про певну гармонізацію підходів. Наприклад, визначення таких базових термінів, як «відходи», «небезпечні відходи», «біовідходи» та «побутові/муніципальні відходи» в цілому є співставними за змістом. В обох нормативно-правових актах ці поняття окреслюють речовини, матеріали чи предмети, що підлягають видаленню, переробці або утилізації через втрату власником/володільцем до них інтересу чи необхідності позбутися їх.

Водночас, Директива ЄС містить дещо ширше та детальніше трактування окремих термінів. Так, визначення «біовідходів» в європейському документі конкретизує джерела їх походження, тоді як в українському законі вони розглядаються більш узагальнено. Схожа ситуація і з поняттям «муніципальні відходи», яке в Директиві розкривається детальніше порівняно з терміном «побутові відходи» в українському законодавстві. Важливо також відзначити, що Директива 2008/98/ЄС оперує додатковими термінами, відсутніми в Законі України, такими як «дилер» та «брокер». В свою чергу, український нормативно-правовий акт містить більш деталізовані визначення для окремих понять, наприклад, «полігон» та «установки для спалювання відходів». Законодавство України також виокремлює специфічні категорії, як-от «великогабаритні відходи» та «ремонтні відходи». Ще однією відмінністю є те, що Директива ЄС включає трактування «запобігання утворенню» відходів, тоді як в українському Законі цей аспект не виділений окремо. Натомість, національне законодавство приділяє більшу увагу деталізації поняття «розширеної відповідальності виробника» [10; 11].

Отже, порівняльний аналіз термінологічного апарату свідчить про те, що українське законодавство у сфері управління відходами гармонізоване з європейськими підходами, але при цьому воно має певні національні особливості та додаткові трактування окремих понять, що створює міцне підґрунтя для подальшого поглибленого вивчення та зіставлення змістовних положень нормативно-правових актів України та ЄС у даній сфері.

Другим етапом порівняльного аналізу законодавства України та ЄС у сфері управління відходами є дослідження підходів до регулювання статусу побічних продуктів. Хоча українське та європейське законодавство мають спільну концептуальну основу в цьому питанні, між ними існують певні відмінності в деталях нормативного регулювання. Так в Законі України «Про управління відходами», як і в Директиві 2008/98/ЄС, побічні продукти визначаються як речовини чи предмети, що утворюються в процесі виробництва, але не є його основною метою. При цьому в обох нормативно-правових актах встановлюються майже ідентичні ключові умови для визнання речовини побічним продуктом, суть яких полягає у чіткому визначенні подальшого використання, можливості прямого використання без додаткової обробки (крім звичайної виробничої практики), утворенні як невід'ємною частини виробництва, а також відповідність вимогам щодо охорони довкілля та здоров'я людей. Однак Директива 2008/98/ЄС пропонує більш деталізований та гнучкий механізм регулювання статусу побічних продуктів. Зокрема, вона передбачає можливість встановлення детальних критеріїв як на рівні ЄС через прийняття імплементаційних актів Європейською Комісією, так і на рівні національного законодавства держав-членів. Причому Директива акцентує увагу на необхідності забезпечення високого рівня захисту довкілля та здоров'я людини, а також сприяння раціональному використанню природних ресурсів. Крім того, вона прямо вказує на пріоритет найсуворіших екологічних критеріїв та підтримку практик промислового симбіозу. На противагу цьому, Закон України «Про управління відходами» хоч і відображає загальні принципи європейського підходу, але є значно лаконічним та централізованим - всі

детальні критерії та порядок віднесення речовин до побічних продуктів мають затверджуватися одноосібно Кабінетом Міністрів України [10; 11].

Дане питання має критичне значення, оскільки чітке розмежування між відходами та побічними продуктами дозволяє підприємствам ефективніше використовувати ресурси, зменшувати кількість відходів та розвивати промисловий симбіоз. Таким чином, це сприяє розвитку циркулярної економіки, знижує навантаження на довкілля та стимулює інновації у виробництві. В контексті євроінтеграції України гармонізація законодавства у цій сфері є важливим кроком для впровадження європейських екологічних стандартів та практик сталого розвитку.

Третім етапом порівняльного аналізу законодавства України та ЄС щодо управління відходами є дослідження підходів до впровадження розширеної відповідальності виробника (РВВ). Директива 2008/98/ЄС пропонує більш комплексний та гнучкий підхід до впровадження РВВ. Вона надає державам-членам можливість самостійно обирати інструменти регулювання – як законодавчі, так і незаконодавчі. Особливий акцент робиться на стимулюванні екодизайну продукції, тобто розробки товарів з урахуванням їх впливу на довкілля протягом усього життєвого циклу. Європейський підхід також детально регулює фінансові аспекти, встановлюючи чіткі правила щодо витрат, які мають покриватися виробниками, та допускає певну гнучкість у розподілі фінансового навантаження. Важливим елементом Директиви є також увага до транскордонної співпраці та забезпечення функціонування внутрішнього ринку ЄС [10]. На противагу цьому, Закон України «Про управління відходами», хоча й базується на європейських принципах, має більш жорстку та централізовану структуру. Він конкретно визначає види продукції, для яких РВВ є обов'язковою, та встановлює базові вимоги до організації системи. Законодавство передбачає можливість як колективного, так і індивідуального виконання зобов'язань виробниками, визначає вимоги до організацій розширеної відповідальності виробника та основні елементи системи РВВ. Особлива увага приділяється фінансовій відповідальності виробників та необхідності досягнення встановлених цільових показників [11].

Водночас, обидва документи надають великого значення інформуванню споживачів та прозорості діяльності організацій РВВ, вимагаючи проведення регулярних аудитів, звітування та оприлюднення інформації про досягнення цільових показників. Однак Директива ЄС встановлює більш детальні вимоги до системи моніторингу та контролю, передбачаючи створення незалежних контролюючих органів та механізмів нагляду. Суттєвою відмінністю є підхід до фінансових механізмів. Якщо Директива ЄС передбачає можливість відступу від повного покриття витрат виробниками (встановлюючи мінімальні пороги у 80% або 50% залежно від часу впровадження схеми), то український закон такої гнучкості не передбачає. Крім того, європейське законодавство більше уваги приділяє питанням екодизайну та стимулювання виробників до зменшення відходів на етапі проектування продукції. Для практичної імплементації в Україні важливо розуміти, що національний закон створює базові рамки для впровадження РВВ, але потребує подальшої деталізації через спеціальні закони та підзаконні акти. Необхідно розвивати механізми моніторингу та контролю, вдосконалювати систему фінансових стимулів та приділяти більше уваги питанням екодизайну. Також важливим аспектом є розвиток транскордонної співпраці та гармонізація української системи РВВ з європейськими підходами, що особливо актуально в контексті євроінтеграції України [10; 11].

Четвертим етапом порівняльного аналізу законодавства України та ЄС у сфері управління відходами є дослідження підходів до регулювання поводження з небезпечними відходами. Перш за все, і Директива (стаття 17), і Закон України «Про управління відходами» (стаття 27) наголошують на необхідності забезпечення безпеки для здоров'я людини та довкілля при здійсненні всіх операцій з небезпечними відходами. Обидва нормативно-правові акти також встановлюють вимоги щодо простежуваності та контролю за рухом небезпечних відходів. Стосовно заборони на змішування різних видів небезпечних відходів між собою та з іншими відходами, положення практично ідентичні. Більше того, Закон України (стаття 29) навіть розширює цю заборону, додатково забороняючи змішування небезпечних відходів, що можуть бути відновлені, з відходами, що не можуть бути відновлені. Обидва акти також містять застереження щодо недопущення розбавлення небезпечних відходів з метою зниження їх класу небезпеки. Що стосується винятків із заборони змішування, український закон дещо спрощує умови порівняно з Директивою. Якщо Директива вимагає наявності спеціального дозволу та дотримання найкращих доступних технік, то в Україні основний акцент робиться на загальних умовах безпеки та відповідності найкращим

доступним технологіям, без прямої вимоги щодо спеціального дозволу. У питаннях маркування та перевезення небезпечних відходів національне законодавство є більш конкретним - воно прямо посилається на профільний Закон «Про перевезення небезпечних вантажів». Директива ж говорить загально про відповідність міжнародним стандартам і стандартам Співтовариства. Загалом, можна констатувати, що Закон України «Про управління відходами» більш детально регламентує обов'язки утворювачів та власників небезпечних відходів, а також суб'єктів господарювання у сфері поводження з ними. Натомість Директива ЄС більше зосереджується на загальних принципах та вимогах до держав-членів щодо забезпечення належного управління небезпечними відходами [10; 11].

П'ятим етапом нашого дослідження виступає саме порівняльний аналіз щодо принципу ієрархії управління відходами, який містяться у Директиві ЄС № 2008/98/ЄС про відходи та в Законі України «Про управління відходами». З огляду на них, ми бачимо, що в обох нормативно-правових актах ієрархія управління відходами має п'ятиступінчастий характер, яка складається з таких елементів, а саме: 1) запобігання утворенню відходів; 2) підготовки відходів до повторного використання; 3) рециклінгу; 4) відновлення відходів (у тому числі виробництва енергії); 5) видалення відходів. В свою чергу, як ми бачимо, в українському законодавстві нарешті закріпили цей найкращий та дієвий, на нашу думку, принцип. Якщо ж говорити, в чому ж полягає його специфіка, то вона полягає в тому, що він, власне, визначає послідовність вище зазначеної п'ятиелементової системи управління відходами в порядку саме такої вищезазначеної пріоритетності, яка з екологічної точки зору буде мати найменш негативний вплив на навколишнє середовище та здоров'я людини [10; 11].

Так, «запобігання утворенню відходів» полягає в тому, щоб на початковому етапі виникнення уникнути їх аби вони не зазнавали негативного впливу. Тобто, як влучно зазначав Кідалов С. О., цей елемент ієрархії, представляє собою потребу у розробці таких товарів, матеріалів і послуг, щоб при їх виробництві, використанні, повторному використанні і рециклінгу, а також при видаленні після закінчення терміну їхньої служби виникало якомога менше відходів [16, с. 25]. В свою чергу, якщо порівнювати заходи щодо «запобігання утворенню відходів», то закріплений у статті 5 Закону України «Про управління відходами» їх перелік доволі деталізовано та відповідає ідеї та практиці європейського управління відходами, а особливо в аспекті проведенні інформаційних кампаній, що спрямовані на підвищення громадської обізнаності щодо запобігання утворенню відходів та забрудненню навколишнього природного середовища, хоча поки на рівні екологічних організацій та громадських активістів. Але ми переконані в тому, що в майбутньому цей аспект буде також більш розвиненим і на загальнодержавному рівні, як в країнах Європейського Союзу, для яких характерно те, що такий елемент як «запобігання утворенню відходів» виступає «ідеальним способом вирішення всіх наявних проблем щодо управління відходами», оскільки це сприяє тому, щоб вони не утворювались. Це проявляється в тому, що на інформаційному просторі людей привчають до того, щоб вони намагались не купувати зайві і непотрібні контейнери, упаковки з-під їжі, батарейки та інші предмети одноразового користування. Оскільки, як вважає європейська спільнота, це допоможе розірвати зв'язок між екологічними наслідками та економічним зростанням [17, с. 27].

Далі, розглянемо такий елемент як «підготовка до повторного використання». Суть, якого полягає в тому, щоб застосувати повторно вже використану пакувальну продукцію. Як влучно зазначає Кравченко М.Г., цей процес є основою для використання ресурсного потенціалу відходів. Тобто, мова йде про те, щоб максимально забезпечити повторне використання відходів до того моменту, поки вони не втратять свої корисні властивості і можуть утилізованими [18, с. 19]. Також слушна думка, але, слід зазначити, що застосування такого елемента, хоча й має на меті зменшення відходів, проте на практиці сприяє формуванню в європейському суспільстві думки щодо дбайливості та ощадливості користування предметами. Тому далі, стає, власне, зрозумілим, що «підготовка до повторного використання» виступає трапінном до «рециклінгу».

В Законі України «Про управління відходами» та Директиві 2008/98/ЄС «рециклінг» визначається як операція з відновлення, у результаті якої відходи переробляються у матеріали, продукцію або речовини задля їх використання за первинною або іншою метою [10; 11]. Тобто, його задача полягає в тому, щоб якомога ефективно вилучити так звані «корисні» відходи, які можуть виступати як сировина для виготовлення будь-якої продукції. Але, слід відмітити, що передумовою для здійснення «рециклінгу» виступає саме роздільний збір. Так, у статті 6 Закону України «Про

управління відходами» зазначається, що роздільне збирання відходів здійснюється у населених пунктах щодо таких видів відходів, як картон і папір, скло, пластик, метал. При цьому створюються умови щодо забезпечення роздільного збирання текстилю, біовідходів, небезпечних відходів у складі побутових та інших видів відходів, що підлягають роздільному збиранню [10]. В свою чергу, Директива ЄС про відходи, також передбачає роздільний збір щодо таких категорій твердих відходів, серед яких: папір, скло, пластик та метал, а в разі, якщо якийсь-то відход не належить до жодної фракції, то встановлюються коричневі контейнери для біорозкладних відходів [11]. До того ж, слід наголосити на тому, що прогресивним аспектом в Законі України «Про управління відходами» є також те, що роздільно зібрані відходи, які призначені для підготовки до повторного використання та рециклінгу, не можуть видалятися шляхом спалювання чи в інший спосіб, крім відходів, що утворюються внаслідок сортування або інших операцій з оброблення роздільно зібраних відходів та відходів, непридатних до повторного використання та рециклінгу [10]. Таке правове положення повністю відповідає ідеї європейського управління відходами. Але, потрібно наголосити, що хоча на законодавчому рівні, Україна й зробила прогресивні шляхи щодо адаптації екологічного законодавства в цій сфері, проте на практиці воно ефективно поки не працює. Це, по-перше, проявляється в тому, що в нашій країні щорічно утворюється близько 17 млн. т промислового та побутового сміття. При цьому відсоток, який співпадає із кількістю сміття, яке потрапляє далі на переробку, складає не більше 5 %, що свідчить про явну невідповідність кількості відходів, що генеруються щорічно, з тією кількістю, що повинна пройти процес рециклінгу в спеціально відведених для цього місцях. Внаслідок чого стає не дивним те, що більшість відходів попросту потрапляє на сміттєзвалища і спалюються в кращому разі. По-друге, це те, що Україна має низький відсоток переробки сміття, порівняно з іншими країнами ЄС (Німеччина, Швеція, Швейцарія, Австрія), в який відсоток рециклінгу складає від 90 до 99% власних відходів. Такий стан справ пояснюється малою кількістю в нашій країні сміттєпереробних заводів, які би відповідали б усім екологічним вимогам і нормам [19, с. 76-77]. Тобто, ефективність здійснення процесу рециклінгу залежить, в першу чергу, не тільки від законодавчого закріплення, але й в бажанні його втілити в життя як зі сторони держави, так і населення.

Наступним елементом ієрархії управління відходами є «відновлення відходів» (у тому числі виробництва енергії). З огляду на Закон України «Про управління відходами» та Директиви ЄС № 2008/98/ЄС про відходи, в яких міститься однаковий підхід щодо його розуміння, ми можемо зрозуміти, що його сутність полягає в тому, щоб відходи використовувались з метою виробництва електрики або тепла, що здійснюється зазвичай шляхом їх спалення у спеціальних установках [10; 11]. Інакше кажучи, позитивним моментом, по-перше, є те, що через здійснення такого процесу в незгорілих залишках вже не містяться органічні речовини, що гниють, внаслідок чого зводяться до нуля ризики, пов'язані з небезпекою настання епідемій. А, по-друге, це, власне, сприяє санітарному очищенню міст та отримання при цьому відповідної енергії. Так, наприклад, в Австрії працюють сміттєспалювальні заводи, функціонування яких при цьому є не тільки екологічно чистим, але й забезпечують міста теплом [20]. Проте, в нашій країні такий процес поки що слабо розвинений, що зумовлено невеликою кількістю таких заводів.

І останнім елементом ієрархії управління виступають видалення та утилізація. Директива ЄС застосовує системний підхід, представляючи у Додатку I вичерпну класифікацію операцій з видалення відходів (D1-D15), що охоплює весь спектр можливих методів утилізації. Натомість, Закон України «Про управління відходами» зосереджується на детальному регулюванні двох основних методів видалення - спалювання та захоронення, встановлюючи для них конкретні технічні та експлуатаційні вимоги. Аналізуючи регулювання спалювання відходів, слід відзначити, що український закон демонструє значно вищий рівень технічної деталізації порівняно з європейською Директивою. Зокрема, статті 38 та 39 українського закону містять чіткі вимоги щодо конструкції та експлуатації установок спалювання, включаючи специфікацію температурних режимів (850°C для звичайних та 1100°C для небезпечних відходів), нормативи щодо вмісту органічного вуглецю в залишках та обов'язковість впровадження систем енергетичної утилізації. Директива ЄС, натомість, обмежується загальним визначенням спалювання як операцій D10 (на суші) та D11 (в морі), при цьому встановлюючи заборону на морське спалювання. Щодо захоронення відходів, український законодавець також обрав шлях більш конкретного технічного регулювання. Стаття 40 закону встановлює детальну класифікацію полігонів на три категорії, визначає вимоги до їх технічного оснащення, запроваджує обов'язковість програм моніторингу та тривалого післяекс-

платуаційного догляду (30 років), а також встановлює систему фінансових гарантій та специфічні вимоги щодо поводження з біовідходами. Директива ЄС у операціях D1-D5 надає більш загальний опис різних методів захоронення, включаючи наземне та підземне розміщення, оброблення ґрунтом, глибинне закачування та інші способи. Важливою особливістю європейського підходу є включення до класифікації операцій, які відсутні в українському законодавстві, а саме: скидання у водойми (D6) та моря/океани (D7), біологічне та фізико-хімічне оброблення (D8-D9), постійне зберігання в шахтах (D12), підготовчі операції (D13-D14) та тимчасове зберігання (D15). Така всеохоплююча класифікація дозволяє забезпечити повний контроль за всіма можливими операціями з відходами, навіть тими, що можуть бути заборонені чи не рекомендовані до використання. Характерною рисою Закону України «Про управління відходами» є наявність економічних аспектів утилізації відходів, включаючи механізми формування тарифів та фінансових гарантій, що відсутні у відповідному додатку Директиви ЄС, що свідчить про прагнення українського законодавця створити практичні механізми забезпечення довгострокової відповідальності операторів об'єктів видалення відходів та фінансової стійкості системи управління відходами в цілому [10; 11].

Шостим порівняльно-правовим етапом дослідження є нормативно-правове регулювання планування управління відходами. Порівняльний аналіз положень Директиви ЄС та Закону України «Про управління відходами» виявляє, що при збереженні основних концептуальних засад планування, український законодавець обрав шлях більш детальної регламентації та створення багаторівневої системи планування. Принципова відмінність полягає у підході до територіального планування. Якщо Директива ЄС передбачає можливість створення одного або декількох планів управління відходами для території держави-члена, то Закон України запроваджує чітку ієрархічну систему планування, яка включає національний, регіональний та місцевий рівні, а також окремий рівень планування для підприємств. Така структура відображає специфіку адміністративно-територіального устрою України та забезпечує більш ефективну координацію дій між різними рівнями влади [10; 11].

Змістовне наповнення планів в обох документах має значну кількість спільних елементів. Зокрема, обов'язковими компонентами є аналіз поточної ситуації з управління відходами, включаючи детальні дані про кількість, види та джерела утворення відходів, оцінку наявної інфраструктури для поводження з відходами, визначення потреби у нових об'єктах та розробку конкретних заходів для досягнення встановлених цілей. Водночас, Закон України встановлює більш детальні вимоги до структури та змісту планів різних рівнів, особливо це стосується національного плану управління відходами. Суттєва відмінність спостерігається у встановленні термінів дії та періодичності перегляду планів. Директива ЄС вимагає перегляду планів щонайменше кожні шість років, тоді як український закон встановлює більш тривалий десятирічний термін дії планів, але з більш частим переглядом – кожні чотири роки. Крім того, Закон України містить чіткі часові рамки для розробки планів нижчих рівнів після затвердження планів вищого рівня, що забезпечує послідовність та узгодженість планування. Особлива увага в українському законі приділяється процедурним аспектам планування. Закон чітко визначає органи, відповідальні за розробку та затвердження планів різних рівнів, встановлює обов'язковість проведення стратегічної екологічної оцінки планів та їх публічного оприлюднення. Такий підхід сприяє прозорості процесу планування та залученню громадськості до прийняття рішень у сфері управління відходами. Обидва нормативні акти передбачають необхідність розробки програм запобігання утворенню відходів, проте український закон виділяє це в окрему національну програму з власним комплексом вимог та процедур. При цьому зберігається можливість інтеграції такої програми до національного плану управління відходами, що відповідає підходу, передбаченому Директивою ЄС. Важливою особливістю українського закону є включення детальних положень щодо фінансово-економічних аспектів реалізації планів управління відходами. Закон містить розгорнуту систему джерел фінансування та економічних інструментів стимулювання належного управління відходами, включаючи податкові преференції, депозитні схеми та інші механізми економічного стимулювання [10; 11].

Висновки. Таким чином, Україна саме на законодавчому рівні зробила доволі прогресивні кроки щодо адаптації екологічного законодавства у сфері управління відходами відповідно до європейських стандартів. Це, власне, чітко простежується в нещодавньому прийнятому Законі України «Про управління відходами», який, в свою чергу, став поштовхом цього процесу, оскільки він

містить низку правових положень, що співпадають з визначеними у Директиві ЄС № 2008/98/ЄС про відходи. Однак, під час порівняльно-правового аналізу цих нормативно-правових актів ми дійшли висновку про те, що українське законодавство має певні національні особливості у регулюванні окремих питань. Такий стан подій, в свою чергу, не є критичним для нашої держави, оскільки, якщо бути відвертими, то Україна порівняно з іншими країнами ЄС, поки що перебуває на початковому рівні щодо забезпечення ефективного та дієвого механізму управління відходами. Тобто, як чітко зазначає Семенець Р.Ю., мета такого зближення повинна полягати не у прямому дослівному відображенні директив ЄС в національне законодавство нашої країни, а саме у здійсненні поетапної адаптації до ключових європейських нормативно-правових вимог при одночасному зміцненні інституційної бази, яка є необхідною щодо реалізації відповідних реформ, оскільки лише саме за допомогою такого підходу й можливо досягнути максимально ефективних зусиль, що спрямовані на виконання стратегічних пріоритетів [21, с. 115]. Дійсно, наша країна розпочала поступову адаптацію екологічного законодавства у сфері управління відходами відповідно до вимог ЄС, але не потрібно забувати про проблемні аспекти імплементації, які простежуються як на законодавчому, так і на практичному рівні. Це, пояснюється не тільки тим, що деякі положення Закону України «Про управління відходами» не відповідають окремим нормам Директиви ЄС № 2008/98/ЄС, але й існуванням певних труднощів щодо реалізації цього.

Внаслідок чого, пропонуємо застосувати такі шляхи їх усунення, а саме: по-перше, проведення активної просвітницької роботи серед населення з метою підвищення у них рівня правової свідомості з питань, що стосуються запобігання утворенню відходів у вигляді принципу «не купуй зайвої та непотрібної продукції» та власне роздільного збирання відходів; по-друге, значне розширення мережі сміттесортувальних, сміттєспалювальних станцій та заводів щодо утилізації та видалення відходів; по-третє, запровадження на практиці більш широкого застосовування перших чотирьох елементів ієрархії управління відходами (запобігання утворенню відходів; підготовки відходів до повторного використання; рециклінгу; відновлення відходів (у тому числі виробництва енергії), оскільки вони, як зазначалось, мають менший негативний вплив на навколишнє природне середовище і здоров'я населення, порівняно із видаленням; по-четверте, активно залучати органи місцевого самоврядування до розробки місцевих стратегій управління відходами; по-п'яте, розмістити абсолютно по всім населеним пунктам України спеціальні контейнери для пластику, скла, біовідходів, папіру та для змішанного сміття; по-шосте, запровадити та активно використовувати на державному і місцевому рівнях дієві практики країн ЄС у сфері управління відходами; по-сьоме, створювати сприятливі умови для залучення інвестицій, пов'язаних із створенням екологічно чистих технологій, що має на меті здійснення переробки чи утилізації без завдання шкоди навколишньому середовищу.

Застосування на практиці таких дієвих, на нашу думку, заходів допоможе вирішити, наявні в Україні проблеми щодо правового регулювання управління відходами. Проте, ефективність їх реалізації, буде залежати саме від того, наскільки цього прагне держава й населення. Тому, якщо наша країна дійсно прагне досягти європейського рівня управління відходами, що на практиці характеризується високою якістю та ефективністю, то, в першу чергу, ми повинні починати із формування в своїй свідомості бажання робити сміливі кроки щодо втілення в життя, зазначених нами вище, заходів. І це дійсно так, оскільки від нас самих залежить те, наскільки ми хочемо та можемо максимально зменшити негативний вплив речовин і матеріалів на здоров'я людини та навколишнє природне середовище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Закон України від 16 вересня 2014 року. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. С. 83.
2. Книжник К.В. Проблеми і напрямки утилізації відходів в Україні. *Молодий вчений* № 5 (57), травень, 2018 р. С. 608–611.
3. Бруснецева Т.В., Корольова Н.С., Німець Н.М., Цапко Н.С. Основні аспекти імплементації закону про управління відходами до європейського законодавства. *Вісник Національного Технічного Університету «ХПІ»*. Серія: *Інноваційні 4 дослідження у наукових роботах студентів*. 2023, № 2 (1366). С. 3–10.

4. Solid waste management in the world's cities. Water and sanitation in the world's cities. United Nations Human Settlements Programme. L.; Wash., DC, 2010. P. XX–XXI. P. 75
5. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 27.10.2024).
6. Гетьман А.П. Правові проблеми екологічної політики Європейського Союзу та України. Харків: Право. 2014. С. 280
7. Максименцева, Н.О. Правове забезпечення поводження з небезпечними відходами: авто-реф. дис канд. юрид. наук: Київ, 2006. С. 227
8. Горлицький Б.О. Деякі проблемні питання поводження з небезпечними відходами. *Проблеми утилізації відходів: матеріали наукового семінару*. Київ, 2000. С. 20–28
9. Антонова Т.Л. Загальна характеристика операцій поводження з відходами в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 5. С. 79–83.
10. Закон України «Про управління відходами» від 20.06.2022 № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення: 27.10.2024).
11. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives. Official Journal of the European Union L 312/3 (дата звернення: 27.10.2024).
12. Про альтернативні види палива: Закон України від 14 січня 2000 року № 1391-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14#Text> (дата звернення: 27.10.2024).
13. Державний класифікатор України «Класифікатор відходів ДК 005- 96»: затверджений і введений в дію наказом Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації від 29 лютого 1996 р. № 89 URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.6077.0>.
14. Проблеми права екологічної безпеки: навч. посіб./ М.В. Краснова, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова [та ін.]; під заг. ред. М.В. Красної та Р.С. Кіріна; відп. ред. В.І. Андрейцев; МОН України; КНУ ім. Тараса Шевченка, НГУ. Дніпро: НГУ, 2016. С. 576
15. Проневич О.С. Адаптація законодавства України до актів *acquis communautaire* у сфері охорони здоров'я: проміжні підсумки. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 52. С. 24–31.
16. Кідалов С.О. Правові системи поводження з побутовими відходами в державах членах Європейського союзу. «Наука і техніка сьогодні» (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»). Випуск № 14(14) 2022. С. 21–30.
17. Bartoleto A.P. Waste prevention policy and behaviour. New approaches to reducing waste generation and its environmental impacts. Routledge studies in waste management and policy. L.; N.Y.: Routledge, 2015. P. 197.
18. Кравченко М.Г. Стратегія та тактика державної політики у сфері управління відходами в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2023. № 114. С. 17–22.
19. Білявський О.О. Проблеми утилізації твердих побутових відходів в Україні та методи їх вирішення. *Стратегія економічного розвитку України*. Вип. 52 (2023). С. 72–83.
20. Müllverbrennungsanlage Spittelau. URL: https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/M%C3%BCllverbrennungsanlage_Spittlu (дата звернення: 27.10.2024).
21. Семенець Р.Ю. Правове регулювання поводження з відходами за екологічним законодавством України та Європейського Союзу: дис канд. юрид. наук: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, М-во освіти і науки України. 2021. С. 175.